

מסביב לשולחן

עורך - הרב שלמה רוזנשטיין

עלון שבועי לבני הישיבות סביב נושא מהפרשה בעיון בהלכה באגדה ובמוסר

נושא השבוע: דיני ד' כוסות,

המקור בפרשה: עניא דיומא.

משולחן גבוה

הרב מאיר שולביץ

עיקרי הענין

מדרן ראש הישיבה הגר"ג אדלשטיין שליט"א

ברכת המצוות על מצות ד' כוסות

ברוקח ובאבודרהם הקשו מ"ט אין מברכין ברכת המצוות על מצות ד' כוסות, ותידצו דכיון דהמצוה היא בכל הד' כוסות יחד ויש הפסק ביניהם, משו"ה אין מברכין ע"ז דאין ברכה על חצי מצוה. והנה הגרי"ז בספרו בהל' חמץ ומצה האריך לבאר דנחלקו התוס' והרמב"ם ביסוד דין מצות ד' כוסות, דלשיטת הרמב"ם המצוה היא בעצם השתיה, אבל לשיטת התוס' המצוה זה רק בברכות שעל הכוסות וכמו בכל כוס של קידוש ושאר כוס של ברכה, עיי"ש.

והשתא לשיטת התוס' לק"מ לקושית הרוקח והאבודרהם, דכיון דהמצוה זה לא עצם השתיה אלא הברכות מאי שייך ע"ז ברכת המצוות, וע"כ מוכח מקושייתם דסברי כהרמב"ם דהמצוה היא בעצם השתיה.

כשיש לו רק ג' כוסות

והנה המג"א בריש סי' תפ"ג כתב דאם יש לו רק ג' כוסות יקיים המצוה עכ"פ בג' כוסות. ולכאורה לפ"מ דמבואר ברוקח ובאבודרהם דזה מצוה אחת בכל הד' כוסות תו מה הענין במה שעושה רק ג' כוסות.

אכן באמת לק"מ, דהנה כבר כתב הגרי"ז בספרו דאף לשיטת הרמב"ם דהמצוה היא בעצם השתיה, מ"מ מלבד זה איכא נמי מצוה מיוחדת בברכת שיהיו על הכוס וכדאי' בפסחים (דף קי"ז ע"ב) "ארבע כוסות תיקנו רבנן דרך חירות, כל חד וחד נעביד ביה מצוה", והשתא לגבי הך מצוה ודאי דנים על כל כוס בפ"ע דזה מצוה נפרדת בקידוש ובהגדה ובברכה"מ ובהלל שכ"א יהיה על הכוס, ולכן שפיר כתב המג"א דאף אם יש לו רק ג' כוסות יקיים המצוה בג' כוסות, דאף דאת מצות השתיה של ד' כוסות דרך חירות הוא לא יקיים בזה, מ"מ הוא יקיים בזה עכ"פ את מצות הברכות שעל הכוס וכמשנ"ת.

[ויעו"ש מש"כ דסדר הקדימה בזה הוא קידוש ברהמ"ז הגדה והלל, והיינו קדימה במצות הברכות שעל הכוס וכמשנ"ת].

מצוות חבילות בד' כוסות

ולכא' יש להקשות לפמשנ"ת מדברי הגרי"ז דיש בארבע כוסות ב' מצוות, דהיינו מצות השתיה ומצות הברכות על הכוס, דא"כ אמאי ליכא בזה להחסרון של "אין עושין מצוות חבילות חבילות" במה שהוא כולל את ב' המצוות יחד, וכדאמרינן כיו"ב בפסחים דף ק"ב ע"ב דמה"ט א"א לומר שתי קדושות על כוס אחד.

וי"ל בפשיטות דשאני הכא כיון דכך היתה עיקר צורת מצות ד' כוסות שזה יהיה בכוסות של ברכה ויהיה כאן ברכות על הכוס עם שתיית הכוס, ודינו ד"אין עושין מצוות חבילות חבילות" שייך רק היכא דנצטרפו ב' מצוות שכ"א מהם יש לה קיום גם בפ"ע ורק דבמקרה נצטרפו יחד, אבל הכא דכך היתה עיקר צורת תקנת המצוה לא שייך בזה להך חסרון.

(אסיפת שמועות)

"הרוחני" שהשיגו כשלקחם הקדוש ברוך הוא לו לעם ונתן להם התה"ק, ולכן ראוי שישאו כוס ישועות על כל חסד וחסד לבד; אולם במק"א [שם ק"ח ע"א] פרש"י בדרך אחר, ביסוד מצות ד' כוסות ובדיני הסיבה "ג' כוסות תיקנו כנגד ג' כוסות שנאמרו בקראי ד' כוס פרעה ביד' והרביעי לברכת המזון, וצ"ע בדבריו הסותרין אלו את אלו. (גם צ"ע דבירושלמי הביא דד' כוסות הם אצל פרעה) עוד מצינו טעם נוסף לד' כוסות שכתבו הר"ן שם והתוס' בסוכה ל"ח ע"א דתיקנו ד' כוסות משום ד' ברכות הנאמרים בליל הסדר וכל אחד מברכות אלה נאמרת על הכוס, וכלשון התוס' שם "מסתמא לא תיקנו ד' כוסות אלא כדי לומר עליהם הלל ואגדה" עיי"ש. (ונראה דלא נקטו אלא הלל ואגדה משם דאיך שני כוסות קידוש וברכת המזון פשיטא להו דהן כוס של ברכה, ודר"ק). והגאון רבי אשר ווייס שליט"א כתב דיש נפ"מ להלכה בין שתי דרכים אלה (עיי' מנחת אשר שמות סימן ח' והגדש"פ מנח"א שערי לימוד סימן ו') דכבר נחלקו האחרונים במי שאין לו מספיק יין לד' כוסות האם יש מצוה מ"מ בשנים או שלשה כוסות, דעת המהר"ל בגבורות ה' פרק מ"ט ד"כ מעכבים זה את זה וכולם חטיבה אחת הן, אך הרש"ש הוכיח מפסחים ק"ט ע"א שם אמרו בטעם דאין חשש זוגות בד' כוסות, ד' כוסות תיקנו חכמים דרך חירות כל חדא וחדא מצוה באפי נפשה הוא" הרי דכל כוס מצוה בפני עצמה היא ולא הא בהא תליא. וכבר הבאתי דמדברי המגן אברהם בסמ"ע תע"ב ס"ק י"ד מוכח דאין הכוסות תלוים זב"ז שהרי כתב דמי שאין לו אלא ד' כוסות בלבד ישתה את כולם בליל א' דחג ולא יחלקם בין שתי הלילות (בחו"ל) דליל א' עיקר, ומשמע דאילו דליל א' עיקר היה ענין לחלקם ולשתות מקצתן בכל לילה הרי דכל כוס מצוה בפנ"ע היא. ולכאורה נראה דשאלה זו תלויה בשתי הדרכים הנ"ל דאם ד' כוסות משום ד' ברכות הן פשוט שאין הם תלוים זה בזה דמה ענין ברכה זו לברכה אחרת והלא כשם שכל ברכה מצוה בפנ"ע היא כך כל כוס מצוה בפנ"ע הוא, אך אם ד' כוסות תיקנו כנגד ד' לשונות של גאולה נראה טפי דמצוה אחת וענין אחד הם. אך באמת נראה עיקר מגוף הסוגיה כדעת המגן אברהם דאין ארבעת הכוסות תלוים זב"ז כמבואר ומש"כ נראה דאף אם תיקנו ד' כוסות כנגד ד' לשונות של גאולה אפשר דכל חדא וחדא מצוה בפני עצמה היא כמבואר.

ג] ספק הגרי"ז בגדר מצות ד' כוסות. כתב הגרי"ז פ"ז מהל' חו"מ, לחדש דנחלקו הראשונים ביסוד מצוה זו דד' כוסות, האם עיקרה בשתיית הכוסות ומשום חרות, או דילמא אין מצוותן אלא בסיפור הנס ושירת הלל והודאה על הכוסות. וזהו שנסתפקו התוס' בריש ערבי פסחים [ד"ה

א] החיוב. חייבו חכמים לכל אחד מישראל בין אנשים בין נשים לשתות בליל זה ד' כוסות יין (וראה לשון המשנה צט ע"ב ולא יפחתו לו מד' כוסות) על סדר ההגדה כנגד ד' לשונות של גאולה ואין פוחתין מהן, אך כשאין לו רק ג' כוסות חייב לשתותן שכל אחד מצוה בפני עצמה היא, ויאמר חצי ההלל אחרון בלא כוס ואף כוס הקידוש מן הד' כוסות.

ב] הטעמים מדוע ד' כוסות. בירושלמי פסחים פרק י"א, בזה"ל מניין לארבעה כוסות רבי יוחנן בשם ר' בנייה כנגד ארבע גאולות [שמות ו ו] לכן אמור לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם וגו' ולקחתי אתכם לי לעם וגומר והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי רבי יהושע בן לוי אמר כנגד ארבעה כוסות של פרעה [בראשית מ יא יג] וכוס פרעה בידי ואשחט אותם אל כוס פרעה ואתן את הכוס על כף פרעה ונתת כוס פרעה בידו וגו'. רבי לוי אמר כנגד ארבעה מלכיות ורבנן אמרי כנגד ד' כוסות של פורענות שהקב"ה עתיד להשקות את אומות העולם [ירמי' כה טו] כי כה אמר ה' אלהי ישראל אלי קח את כוס היין החימה וגו' [שם נא ז] כוס זהב בבל ביד ה' [תהילים עה ט] כי כוס ביד ה' [שם יא ו] ימטר על רשעים פחים אש וגפירת ורוח זלעפות מנת כוסם מהו מנת כוסם רבי אבין אמר דיפלי פוטירין כדיפלי פוטירין (כמו כוסות כפולות ששותים אחר המרחץ) וכנגדן עתיד הקדוש ברוך הוא להשקות את ישראל ארבעה כוסות של נחמות [תהילים טז ה] מנת חלקי וכוסי [שם כג ה] דשנת בשמן ראשי כוסי רויה והדין [שם קטז יג] כוס ישועות אשא תריין. והנה ברש"י וברשב"ם [פסחים צ"ט ע"ב וכ"ה ברשב"ם ב"ב נ"ח ע"ב] פירשו דד' כוסות כנגד ד' לשונות של גאולה הן, וכ"ה במדרש רבה ריש פ' וארא כנגד ד' לשונות של גאולה והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי, וראה בתפארת ישראל - (יכין מסכת פסחים פרק י') שכתב ונ"ל שמרמזים לד' חסדים שנעשו להם בגאולת מצרים, והוצאתי, כנגד סבל פרך "הגוף", והצלתי כנגד "ממונם" שנצלו ממצרים תחת עבודתם שם רד"ו שנים, וגאלתי תחת "כבודם" שנתגדל כשנענשו מצרים על ידן ויצאו הם ביד רמה, ולקחתי כנגד רוח

לא] אם נותנין כוס לפני כל אחד מבני הבית, או"ד אין נותנין אלא לפני בעל הבית והוא מוציא את כולם בשלו, דאם נימא דמצות ד' כוסות בשתייתן א"כ יש ליתן ד' כוסות לכל אחד מבני הבית, אולם אם נימא דעיקר מצות ד' כוסות לברך על הכוס א"כ הווי כשאר כוסות של ברכה דאמרינן בהו שומע כעונה ויוציא האב לבני ביתו. [ואפשר דאף דמסקנת התוס' דיש ליתן כוס לפני כל אחד מן המסובין מ"מ לא אמרו הכי אלא משום ספיקא ולחומרא בעלמא ולא בדרך החלט כמבואר בלשונם וצ"ע]. ובדעת הרמב"ם נראה להדיא דס"ל דמצות ד' כוסות בשתייה היא, וכמש"כ [בהל' חמץ ומצה פ"ז ה"ז] "לפיכך כשסועד אדם בלילה הזה צריך לאכול ולשתות והוא מיסב דרך חירות, וכל אחד ואחד בין אנשים בין נשים חייב לשתות בלילה הזה ארבעה כוסות של יין, אין פוחתין מהם", וכ"כ שם ה"ח, "ואימתי צריכין הסיבה בשעת אכילת כזית מצה ובשתיית ארבעה כוסות האלו" ש"מ ד' כוסות משום שתייתן נתקנו.

ד] מצטער בד' כוסות. כתב השו"ע סימן תע"ב סעיף י"מ שאינו שותה יין מפני שמזיקו או שונאו צריך לדחוק עצמו ולשתות לקיים מצות ארבע כוסות". הנה מקור הלכה זו בנדרים מ"ט ע"ב שר' יהודה בר אילעאי העיד על עצמו שאינו שותה יין אלא בקידושא ואבדלתא ובד' כוסות וחוגר הוא את ראשו מפסח ועד עצרת מרוב כאב ראשו, וכע"ז מצינו בירושלמי שקלים פ"ג ה"ב (ח' ע"ב) "רבי יונה כד הווי שתי ארבע כסי דפסחא הווי חזיק רישא עד חגא", הרי דאף שקשה היה להן ביותר שתיית היין מ"מ התאמצו לקיים מצות ד' כוסות. ולכאורה הלכה זו נוהגת בכל המצוות דחייב אדם להתאמץ בקיומן אף כשהוא מצטער בעשייתן וכ"כ המשנ"ב בסימן תע"ג ס"ק מ"ג לגבי מצות מרור דאף אם קשה לו האכילה צריך לדחוק עצמו לקיים המצוה. ולא מצינו פטור מצטער אלא במצות סוכה בלבד משום שדרשו תשבו כעין תדורו כדי לפטור את המצטער. והנה כתב המשנה ברורה לחדש דאף שהמצטער חייב בד' כוסות אם נופל למשכב פטור עי"ש (סימן תע"ב ס"ק ל"ה) ובשער הציון שם (ס"ק נ"ב) כתב לבאר משום דאין זה דרך חירות עי"ש.

ה] מיץ ענבים לד' כוסות. בהגדה ש"פ קול דודי הביא בשם ה"אגרות משה" דאין יוצאים במיץ ענבים דצריך שיהא בו טעם יין כמבואר בפסחים ק"ח ע"ב וברשב"ם שם דלמדין מקרא "אל תרא יין כי יתאדם" כדמזהר עליה שלא להשתכר בו". הרי שצריך יין משכר, וכך הורה ובא מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל, ובספר שבות יצחק על הלכות פסח סימן י' האריך לטעון דידי חירות אינו אלא ביין המשכר ולא מיץ ענבים, אך ידוע שהחזו"א רגיל היה לשתות מיץ ענבים לד' כוסות וכן הגאון מטשעביץ, אולם אפשר שהיין הזיק להם מאוד וכבר נפסק במשנה ברורה (סימן תע"ב סק"ה) דמי שנופל למשכב ע"י שתיית יין פטור מד' כוסות.

עיון הלימוד הרב מ. קרליבן

הזכרת מעין המאורע בברכת 'מעין שלש' ואם היא מעכבת בד' כוסות

יש לחקור בדין מי שלא הזכיר מעין המאורע בברכת מעין שלש על שתיית היין של ד' כוסות, האם צריך לחזור ולברך, וחקירה רבתא לדינא יש בזה. מקור הדין בברכות [דף מט:]: שאמרו, טעה ולא הזכיר [יעלה ויבוא] של ראש חדש בתפילה מחזירין אותו, ואם טעה ולא הזכיר יעלה ויבוא בברכת המזון אין מחזירין אותו, ופריך מאי שנא תפילה ומאי שנא ברכת המזון, תפילה דחובה היא מחזירין אותו, ברכת המזון דאי בעי אכיל אי בעי לא אכיל אין מחזירין אותו, ומסיק דה"נ בשבתות וימים טובים דלא סגי דלא אכיל [שמחוייב לאכול בשבת ויו"ט] מחזירין אותו. ולשון המ"ב [סי' קפ"ח סק"י] בשבת וביו"ט שמחוייב לאכול דוקא פת, חיוב ברהמ"ז קבוע הוא בימים האלה, לכן תקינו רבנן לעיכובא ג"כ להזכיר שם מעין המאורע, וכמו בתפילה, אבל ברי"ח, אע"ג שאיסור להתענות בו, מ"מ אינו מחוייב לאכול דוקא פת, וא"כ אין חיוב ברהמ"ז קבוע בו, ולהכי לא תקנו חכמים הזכרת מעין המאורע לעיכובא ברהמ"ז, עכ"ד, ולעיל נתבאר בארוכה בדעת הר"מ לבאר הך דינא באופן אחר. אשר מעתה נראה דה"נ דכוותה מן הדין שיהא צריך לחזור אם שכח ולא הזכיר מעין המאורע בברכת מעין שלש על ד' כוסות, שהרי ע"כ חובת הברכה עם הזכרה קבועה בו כיון דחייב הוא בשתייה זו, ונראה לדון בזה בהקדם בדברי הפוסקים. בשער הציון [סי' ר"ח סק"ס] ציין למה שכתב הרא"ה בברכות [דף מד:], וז"ל הרא"ה, דוקא בברכת המזון אמרו דלא [סגי דלא] אכיל פת כדלקמן [דף מט:], והאי טעמא שייך בפת ולא בשום מידי אחרינא, עכ"ל, הרי משמע בדברי הרא"ה דכל

הזוית

צענין הסכה הגר"צ אבא שאול זצ"ל כתב דצריך להסב ארבעים וחמש מעלות, והיינו נטייה חזקה שמאלה. אכן אפשר ואין זה מעכב שהרי מובאר בהלכה שהנשען על צרכיו אין זו הסיבה משום שנראה כדואג, משמעי לולא זאת יצא ידי חובה אף שאין הטיית חזקה. ויש לדחות כי שמא כיפוף קדימה הוא ההסכה.

צואר עתק

מי שמסב ונתפס צוארו או שמצטער מזה מאוד, דעתו של מו"ר הגר"ח פ"ש זינברג זצוק"ל דלא יצא ידי חובה כיון דצענין דרך חרות ואין זה דרך חרות.

יין

יין לד' כוסות, נחלקו האחרונים אם צריך בדווקא יין או מספיק במיץ ענבים דעתו של מו"ר הגר"ח פ"ש זינברג זצוק"ל דצריך יין דוקא (וכ"כ בשו"ת אגרות משה) אמנם מדעת המ"ב (בסוף סי' תע"ב) משמע דלא צענין יין ממש שהרי התייר חמר מדינה אשר נראה מזה שדין כוס לד' כוסות הוא ככוס קידוש ואין צורך בדרך חירות בטיב היין רק במעשה ההסכה.

סעודת החג

יש להתבונן, אף שיש מעלת שמחת יו"ט, מ"מ הא מובאר בראשונים, דכל כזית בפסח מצוה, א"כ מדוע אין זה זלוזל במצות עשה של מצוה מה שאנו אוכלים סעודה, ומדוע לא שמענו שהממעט בתבשיל מאוד לטובת אכילת מצוה הרי זה משוכח.

הסכה

הסתפקתי פטור הסכה לפני רבו, האם הוא מצד שאין זה דרך חירות, או משום דאסור לבזות את רבו, מורא רבך וכו'. ונראה להוכיח שיסוד הפטור מצד שאין זה דרך חירות, ממה שהייתה ה"א שגם רבו המלמדו אומנותי גם הוא בכלל זה.

צרכי חבירו

במ"ב סי' תע"ב ס"ק ח' כתב, דלהסב על צרכי חבירו, מקרי הסיבה, ע"פ הדחק, ומקורו בגמ' פסחים קח. אכן התם מסופר, שהסיבה רבותינו לפני רבם רב יוסף, ואמר להם שאינם צריכים לזה, משום מורא רבך כמורא זמנים, ומעתה, שמא הסיבה על צרכי חבירו אינה הסיבה, ומה שהם הסיבה כך, שחשבו שכך היא ההסיבה לפני רבם, ואמר להם, שגם הסיבה שאינה מושלמת אסורה ליד רבו.

שתיית כל הכוס

בשו"ע מובאר דלכתחילה צריך לשתות כולו. ונראה דהכונה כולו אם הוא רביעית, אבל אם כולו יותר מרביעית, ישתה רביעית בלבד. וראיה לזה, א. שמבואר שם דאם יש בו כמה רביעיות שוותים ממונו כמה בנ"א, והרי לא שתינו כל הכוס, ומדוע לא מובאר דענין זה של כמה בנ"א הוא דיעבד. ב. ראה לשון המ"ב סק"ל, שכתב, כוס רביעית ישתה כולו, וכוונתו שישתה גם אם אין לו מספיק יין, לצורך ברכה אחרונה, ומשמע דענין "כולו" האמור הוא רביעית.

דרך חירות

יש להתבונן, אם צריך דרך חירות ממש ושיירגיש כן, או שענין דרך חירות היינו לעשות עצמו כפן חורין, ונ"מ למי שההסכה קשה עליו, ויש להוכיח בזה ממו"ש השעה"צ (תע"ב ס"ק נ"ב), דמי שהיין גורם לו חולי, פטור, דאין זה חירות, ולכא"ו אם יש צורך "להראות עצמו", מדוע פטור, אשר מוכח דצענין הרגשת חירות.

'ארבע כוסות'

חז"ל תיקנו לנו שכל אחד ישתה במהלך ליל הסדר, מתחילתו ועד סופו, ארבע כוסות של יין. כוס ראשון בקידוש היום, כוס שני בסיום אמירת ההגדה, כוס שלישי בברכת המזון וכוס רביעי בסיום אמירת ההלל.

על המשנה 'ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין' מפרש רש"י: 'נגד ארבעה לשוני גאולה האמורים בגלות מצרים והוצאתי אתכם והצלתי אתכם וגאלתי אתכם ולקחתי אתכם בפרשת ארא'.
 בעל היתורה תמימה שואל: מה ראו לקבוע ארבע כוסות כנגד ארבע לשונות של גאולה והלוא ענין הגאולה אחד הוא? מה לי אם נאמר בלשון אחד או נאמר בארבע לשונות. המרדכי מגדיל ושואל אם ארבע הכוסות הם כנגד ארבע לשונות של גאולה 'אם קן ליבעי ארבע לחמים' ולמה תקנו כנגדם ארבע כוסות של יין.

הנצי"ב ב'העמק דבר' בפרשת וארא פותח לנו שער בהבנת ד' לשונות של גאולה וכותב: 'מושכל פשוט הוא שאי אפשר לצייר שיהיה איש המוני שהוא כעבד כנעני עומד בעבודת חומר ולבנים ועלה במשך מועט למעלת ישראל ראוי לעמוד במעמד הר סיני לקבל התורה במורא גדול של גילוי שכונה'.

לעליה רוחנית שכזו, כותב הנצי"ב: 'נדרש להעלות דעתו וצלמו של האדם לאט לאט' ולכן 'היוני ד' לשונות של גאולה'. ארבע לשונות הגאולה הם ארבע שלבים של עליה.

הראשון 'הוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים שהוא עסק חומר ולבנים שיצאו מזה משעה שהגיעו למכת ערום'. השלב הראשון היה הקלת העינוי של עבודת הפרך. פרעה הבין שהוא נענש בגלל ישראל וחשב שהפסקת העינוי בלבד תספיק לו שלא ימשיך להיענש ולאחר מכת ערום הפסיק את העינוי.

'ועדן היו בחזקת משועבדים לעבדות עד שהגיעו למכת ברד שאז החל להוקיר את ישראל' על זה כתיב' לשון שני של גאולה 'הוצאתי אתכם מעבודתם' שפסקה מהם גם העבדות ופרעה הפסיק לקרוא להם 'העם' והתחיל לקרוא להם 'בני ישראל' 'הרי שנתעלו עוד צלמם ודעתם לשבח' הגיע עוד שלב של הגאולה.

'ועדן היו תחת משרת המלוכה ודעת המלך עליהם' גם כשפסקה העבדות ועדן היו תחת שלטון פרעה 'ובמכת בכורות הגיעו למעלת בני חורין ועל זה כתיב וגאלתי אתכם. ואחר כך השלב הרביעי שהעלם הקב"ה למעלת 'ולקחתי אתכם לי לעם'.

נמצאנו למדים כי ארבע לשונות הגאולה הם ארבע שלבי הגאולה. המהר"ל בפירושו להגדה של פסח מביא שארבע שלבי גאולה אלו מקבילים לגזירת הגלות והעבדות במצרים שנמסרה לאברהם אבינו בברית בין הבתרים.

השלב הראשון יהיה כניסתם תחת שלטון זר 'כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם' אחר כך יגיע שלב שני בו יתחיל שעבוד בפועל של 'ועבדום'. השלב הבא יהיה החמרה של מצבם ויתחיל העינוי 'וענו אותם'. השעבוד במצרים יתחיל מן הקל אל הכבד והגאולה תתחיל מהכבד אל הקל, באתם השלבים. בראשונה תהיה הפסקת העינוי אחריה יציאה מעבדות ואחר כך 'וגאלתי אתכם' היציאה מ'גר יהיה זרעך בארץ לא להם'.

רק אחר כך יגיע השלב של 'ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלוקים'. כנגד ארבע לשונות אלו המסמלים את ארבע שלבי ההתרוסמות של עם ישראל מעסק חומר ולבנים להיות לעם ד' נקבעה בליל הסדר דווקא שתיית ארבע כוסות של יין ולא אכילת ארבע לחמים כמו ששאל המרדכי כפי שכותב הנצי"ב: 'באשר

הטעם שאינו צריך לחזור על ההזכרה שבמעין שלש הוא לפי דלא סגי דלא אכיל פת, הא אילו היה חייב לשתות יין הרי שהזכרת מעין המאורע מעכבת גם בזה, וצ"ת. שוב כתב בשעה"צ טעם נוסף לזה שאי"צ לחזור על הזכרה שבברכת מעין שלש, שהרי יש כמה פוסקים דאי"צ להזכיר מעין המאורע כלל בברכת מעין שלש, [וכי"ה בירושלמי דאינו לכתחילה], ומקורו במחצית השקל המאורע מעכבת כיון שלא היה מחוייב בה. אכן יעוין לקמן דלאו מילתא דפשיטא היא, דמדברי הפמ"ג נראה דכל שהסעודה היא חיוב עליו הרי שהזכרת מעין המאורע מעכבת גם בברכת מעין ג', וכן מסקנת הגרי"ז כפי שיבואר, ובדברי המג"א יש לדון טובא.

אכן באמת פשוט דב' כוסות אינו מעכב, שהרי מפורש בפסחים [דף קח:]: דלקיום מצות ד' כוסות סגי לשתות רובא דכסא, ואי"כ עיי"כ אין צריך לשתות רביעית שלם, וממילא אין חובת הזכרת מעין המאורע מעכבת כיון שלא היה מחוייב בה. ומצאתי בפמ"ג [סי' קפ"ח בא"א סק"ט] וז"ל, נסתפקתי מי שאין לו בשבת פת, כי אם תבשיל מה' מיני דגן, אם לא הזכיר שבת בברכת מעין שלש, אם חוזר, והנה ביש לו יין צריך לקדש על היין, ובשאינו לו פת אי"כ לא סגי דלא יברך ברכת מעין שלש לאחר שתייתו, [ומעתה יש להסתפק ספק הנ"ל גם לענין אם לא הזכיר שבת בברכת על הגפן דכיון דעיי"כ צריך לאמר בברכה אחרונה חוזר, דאף שאם יאכל פת לא יזכיר על הגפן, השתא מיהא לית ליה]. וכתב הפמ"ג דמצד התבשיל אפשר שצריך לחזור כיון דעיי"כ צריך לאכול כזית, אך מצד הגפן [כשאין לו פת ותבשיל] אין צריך לחזור, שהרי סגי לשתות רוב רביעית, וממילא אף אם שתי רביעית יין אין צריך לחזור, עכ"ד, הרי משמע מזה שהפמ"ג צידד בדמיון שבעיי"כ מצד חובת אכילתו יהא חייב לברך ברכה מעין ג' הרי שההזכרה מעכבת [דלא כהכרעת המ"ב], אך מצד שני מצינו בזה כסברא הנ"ל דכל דסגי ברוב רביעית אין חוזר.

חזרת מעין המאורע בברכת 'על המחיה' א. סעודת שבת ויו"ט ב. מצה

במג"א [סי' ר"ח סק"י"ח] כתב, שאם לא הזכיר יו"ט בברכת מעין שלש אינו חוזר, ע"י טור, וע"י סי' קפ"ח, עכ"ד, ובפמ"ג כתב וז"ל, בסי' קפ"ח [סי' י] איתא דסגי דלא אכל פירות, משא"כ פת חובה לאכול, עיי"כ, והיינו דכיון דאין חייב לאכול פירות אין צריך לחזור, ואף דחייב לאכול פת, מ"מ פירות אינו חייב, והוסף פירות, ועמש"כ שם באם אין לו פת רק פירות מ"מ מיניס, מ"מ אפשר דסגי ליה בשאר פירות, עיי"ש, עכ"ל.

במג"א שם הביא דעת הר"ן דאדם יוצא ידי חובת סעודת שבת ויו"ט במצה עשירה, והקשה דלפי דעת הר"מ [פ"ג ברכות ה"ט] דמצה עשירה מברך עליה בורא מיני מזונות, אי"כ נמצא דמחמת לתא דיו"ט יכול לאכול פת שמברכין עליה בורא מיני מזונות, ואי"כ יקשה מה דאיתא בברכות [דף מט:]: ובשו"ע [סי' קפ"ח] דאם לא הזכיר יעלה ויבוא בסעודת יו"ט חוזר ומברך, ומשום דלא סגי דלא אכיל, הרי דעיי"כ צריך לאכול פת.

[ובמג"א (סי' תע"ה סק"ה) יישב דדברי הר"ן דיוצא ידי"ח במצה עשירה מייירי באופן שעירבה במעט שמן, דאף דמיקריא מצה עשירה מ"מ לא פקע הימנה שם לחם לענין ברכות, (וסותר דברי עצמו למש"כ בסי' ר"פ)].

ובמנח"ח [מצוה י' סק"ה] תירץ קושית המג"א, דאף אם יוצאין ידי חובת סעודת שבת ויו"ט באכילת פת הבאה בכיסנין, היינו דוקא אם אכל שיעור קביעות סעודה, ואז מברך ברהמ"ז, וכ"כ הגרי"ז [סי' קפ"ח סק"י], אכן המגיה בדברי הגרי"ז כתב וז"ל, שמעתי ממנו בסוף ימיו שחזר בו, ולא הזכיר לאכול כשיעור קביעות סעודה, שהרי גם בברכה מעין ג' יש בה הזכרה של קדושת היום, עכ"ד, וכי"ז תלוי במש"נ.

ובקה"י ברכות [סי' כ"ה] הביא שהוא מפורש במאירי ברכות [דף מט:]: דאם אכל פירות לסעודת שבת ויו"ט [למ"ד דיוצא ידי"ח] מברך אחריהן מעין ג', ואם שכח להזכיר מעין המאורע חוזר ומברך, אך המג"א עצמו לשיטתו אזיל [סי' ר"ח סק"י"ח] שרמו לשיטות הפוסקים דההזכרה שבברכה מעין ג' אינה מעכבת, וכן בשעה"צ [סי' ר"ח סק"ס] הביא הירושלמי שהזכרה שבמעין ג' היא רק לכתחילה, עכ"ד, וכבר נתבאר.

בקה"י ברכות [סי' כ"ה] האיר חידוש לדינא, בדן מי שאכל פת הבאה בכיסנין בשבת בשחרית, ולא הזכיר המאורע, הרי שאם נימא דאדם יוצא ידי"ח סעודת שבת בפת הבאה בכיסנין נמצא שבאכילה זו קיים חובת סעודה דידיה, ואי"כ הזכרת שבת מעכבת בה [וכנ"ל במאירי], ואי"כ אם הזכיר בה יום שבת, ואח"כ בסעודה שניה שאכל לא הזכיר רצה, מספק י"ל דיוצא ידי"ח סעודה, ואי"צ לחזור.

והגרש"י אויערבאך [שש"כ פנ"ז הערה ל"ב] השיב על זה, דכשאל פת הבאה בכיסנין הרי מסתמא דעתו שלא לצאת בזה ידי חובת סעודת היום, ולכן לא יצא, וראיתי להעיר בזה מדברי הט"ז [או"ח סי' תצ"ג סק"ב] ומג"א [סי' תרצ"ה סק"ה] דאף להפוסקים דאם לא הזכיר על הניסים בסעודת פורים חוזר, מ"מ אם אכל סעודה בבוקר והזכיר ידיו חוזר, אף דמסתמא דעתו שלא לצאת ידי חובת סעודת פורים באכילת הבוקר.

והנראה, דחלוק דין סעודת שבת, שעיקרו משום הרגילות לאכול ב' או ג' סעודות ביום, ומה"ט דעתו וכוונתו קובעת מהי הסעודה שהיא מכלל חשבון סעודות היום, ומה שאוכל בבוקר פת הבאה בכיסנין אינו מכלל סעודות היום אלא לעונג, ואי"ז חסרון 'כוונת מצוה', אלא חסרון שם 'סעודת היום', ברם בסעודת פורים יסודו חובת אכילה בעלמא, ואי"כ כל שאכל בבוקר נתקיים עיקר הדין, [ואמנם עפ"מ"ג (סי' תרצ"ה בא"א סק"ג) דסעודת פורים צריכה כוונה משום פרסומי ניסא].

במג"א [סי' קס"ח סק"ט] תמה במש"כ הר"מ [פ"ו חמץ ומצה ה"ה] מצה שלשה במי פירות יוצא בה ידי חובתו בפסח, דהלא דעת הר"מ [פ"ג ברכות ה"ט] דעיסה שנילושה בדבש או בשמן או בחלב או עירב בה מיני תבלין ואפאה, פת הבאה בכיסנין היא וברכתה בורא מיני מזונות, והלא כללא כ"ל הר"מ [פ"ו חמץ ומצה ה"ז] דאין אדם יוצא ידי חובתו באכילת מצה אא"כ ברכת המוציא [וכן משמע בברכות דף לו:]: וצ"ע.

אכן בפנים מאירות [סי' ס"ח] כתב ליישב קושית המג"א, דדוקא דבר שאינו נחשב לחם כלל לענין ברכה אינו נחשב לחם לענין מצות מצה, [או פת של איסור שאין מברכין עליו שאינו יוצא בו, כמבואר בר"מ (פ"ו ה"ז) שם], אך פת הבאה בכיסנין ביסודה שם לחם עליה, שהרי כאשר קובעין עליה סעודת מברך המוציא, ולכן אף כשאינו קובע עליה סעודה יוצא בה למצות מצה, הגם שאינו מברך עליה המוציא אלא מנות.

וצ"ע מדברי הראשונים בברכות [דף מז:]: וסוכה [דף כז:]. שאם שכח מעין המאורע בברהמ"ז דליל פסח חוזר, ותמוה דהא אפשר דיאכל פת הבאה בכיסנין ולא יתחייב כלל בברכה"מ, אשר עיי"כ דדעת הפנים מאירות, דבאמת ההזכרה במעין ג' מעכבת, ועמש"נ [עניני ברכ' בכ"ז].

כוס של ברכה העשוי מנייר או פלסטיק לארבע כוסות

מובא בשו"ע או"ח סימן קפ"ב וסימן רע"א דכוס של קידוש דינו ככוס של ברכה וכוס של ברכה לומדים מנטילת ידים כמובא באחרונים (עי' שו"ע או"ח סימן קנ"ט). והנה כתבו לרונ גדולי האחרונים מה הדין לגבי כוסות העשויים מנייר או פלסטיק חד פעמי האם הם כשרים לקידוש וכן לנטילת ידים לסעודה?

יש מן האחרונים שכתבו כיון שכוסות אלו צריכין להשתמש בהם ולהשליכן אח"כ ממילא כוסות כאלו לא מקבלים טומאה כי אין שם כלי עליהם מאחר ולא משתמשים בהם בקביעות אלא לצורך זמן מועט ואח"כ זורקין אותם לאשפה ממילא ה"ה שאין עליהם דין כלי שיוכלו לקדש בהם וכן ליטול בהם הידים, וכך משמע ממשנה במסכת כלים פ"ז מט"ו. בשו"ת שרגא המאיר סימן נ"ה כתב לציין את דברי הרמב"ם בפ"ה מהלכות כלים ה"ז דקרוך שהוא משתמש בה ומשליכה אינה מקבלת טומאה, ולכן אין להתייר כלים חד פעמיים רק בשעת הדחק. ומביא שם שהגאון מפאפא כתב לו שמותר לכתחילה להשתמש בכוסות אלה וכתוב שאין ראוי מקרוך דקרוך לא נעשה לשם כלי ולא ניכר כלל שהוא לכלי משא"כ בכוסות אלו שמתחילת עשייתם עשויים בצורה כזאת שישמשם לשתות מכלי זה, ויותר מזאת כוסות אלו יכולים לשמש לא רק לפעם אחת אלא לכמה פעמים ורק מפני שמחירם זול ביותר משלימים אותם אחר הסעודה ברור שיש ע"ז שם כלי בגלל שעשויים ככלים, וכך פסק בשו"ת צ"צ אליעזר ח"ב סימן כ"ג ולכן מותר לקדש ולברך ברהמ"ז בכוסות אלו לכתחילה.

יש שכתבו להוכיח דגם לגבי נטילת ידים נחשב לכלי דהרי ממי חטאת לומדים דצריך כלי והרי שנינו במסכת פרה פרק ד' משנה ה' אפילו כלי גללים וכלי אבנים ואדמה כשרים למי חטאת הגם ששם כתוב כלי בתורה ומפרש הר"ש (שם) דהגם דלענין טומאה לא נחשב כלי מ"מ הכא חשיבא כלי, והטעם הוא מדרבנן מים חיים אל כלי משמע איהו כלי שיהיה ולא אמר הכלי כמש"כ הרמב"ם (שם). ונ"ט לומדים ממי חטאת כמש"כ הרשב"א (הובא באו"ח ריש סימן קנ"ט) ולא צריך כלי חשוב, ולכן כל כלי שהוא עשוי להחזיק בו מים הוא כלי אפילו אם אינו חשוב כלל אפילו לכתחילה כמו כלי גללים (עי' שו"ת וישב משה זורגער) ח"ב סימן ס"ה).

בשו"ת באר משה ח"ג סימן נ"ה כתוב דיש להחמיר לא לקדש בכוסות אלו היות ואין זה דרך כבוד לעשות קידוש בכוסות כאלו דהיינו משום הידור מצוה. אולם, בשו"ת אגרות משה ח"ג או"ח סימן ל"ט כתב לאסור על פי המבואר בגמ' ברכות נ"ב ע"ב בתוס' ד"ה מודים ובשבת ע"ז ע"ב בתוס' ד"ה כדי שנאמר בכוס של ברכה שיהיה הכוס גופו כלי שלם, וכך נפסק בשו"ע סימן קפ"ג ס"ג וכתב המג"א (שם) דאפילו נשבר רק בסיס שלמעלה פסול אף שגוף הכוס שלם וכוס של קידוש טעון כל מה שטעון כוס של ברהמ"ז כמובא בסימן רע"א סעיף י' משמע שצריך שיהא הכוס נאה שרק כוס כזה כשר לברהמ"ז ולקידוש ולכן רק בשעת הדחק גדול מותר להשתמש בכוסות אלו, היות וכוס חד פעמי אין לו שום חשיבות. אולם בשו"ת צ"צ אליעזר הנ"ל ועוד אחרונים כתבו דאין ראוי מנשבר הבסיס של הכוס שהרי הכלי שם מתחילה היה עשוי עם בסיס ולכן כשנשבר ממנו לאחר מכאן פסולו משום שבור ולא נקרא יותר חי כפי יצירתו (עי' תוס' ב"ב צ"ז ע"ב ד"ה טד). משא"כ בכוסות חד פעמי שכן הוא מתחילת יצירתם והוא חי כפי הווייתו ולא נחסר ממנו כלום. ועי' בשו"ת מנחת יצחק חלק י' סימן ר"ג ובשו"ת חלקת יעקב ח"ב קט"ז דכדברי האגרות משה.

בשו"ת אור לציון ח"ב מהגר"צ אבא שאול זצ"ל פרק י"א שאלהו ו' כתב לגבי נטילת ידים דיש ליזהר שלא ליטול בכלים אלו אלא א"כ בדעתו להשתמש בהם באופן קבוע אבל אם בדעתו לזרוק לאחר נטילה לא יטלו בו ידיו ובדיעבד שאין לו כלי אחר יטול ידיו בלא ברכה וטוב שייתד אותה לשימוש קבוע ואז יטול בברכה. אולם אין ליטול ידים בשקית חלב אפילו אם מייחד אותה לכך משום שהכלי של נ"ט צריך שיעמוד בפני עצמו כמבואר בשו"ע בסימן קנ"ט סעיף ג' בשמירת שבת כהלכתה ח"ב פרק מ"ז הערה נ"א שמביא בשם מרן הגר"ש איערבאך זצ"ל וז"ל "נראה דכוסות כאלו שמיוחדין לכך וגם אנשים חשובים משתמשים בהם בסעודות חשובות אין להקפיד ביותר אם אין כוס אחר". ודעת בעל שבט הלוי שליט"א להכשיר כוסות חד פעמיות לכוס של ברכה, וכך דעת הגר"ב זילבר זצ"ל בס' אז נדברו ח"ז סימן מ"ח להכשיר אם לא מחמת הידור מצוה לחזר על כוס יפה הימנו.

כוס של כסף, זהב וזכוכית

כתבו האחרונים להסתפק אם ראוי למי שהיכולת בידו ליקח כוס של זהב לקידוש. והנה בסידור בית יעקב להגאון יעב"ץ זצ"ל בדיני ערב פסח דף רנ"ז כתב בה"ל "יקח כוסות יקרות ואם תשיג

ידו יהיו מכסף", וכעין זה מובא בכף החיים או"ח סימן תע"ד אות י"א שאם השיגה ידו יקח כוס כסף לבלי הסדר דכסף רומז לחסד וכוס בגימטריא אלוקים שהוא דין ואם הוא כוס של כסף יהא ממותק, וכך מובא בסידור האריז"ל אולם מטעם אחר משום זה קלי ואנוהו לכבוד השכינה. וכ"כ בכף החיים סימן תע"ב ס"ק י"א, וכך כותב המהרש"א בברכות נ"א ובפסחים קי"ט דכוס גימטריא אלוה"ם היינו בכוס כשלעצמו רומז על מידת הדין וכוס של ברכה בא להפך מידת הדין לרחמים. בשו"ת להורות נתן ח"ד סימן כ"ה כותב דבקדמונים לא מצאנו קפיאד שלא ליקח כוס של זהב ומש"כ היעב"ץ ליקח של כסף אין כוונתו להוציא של זהב אלא שדירב בהווה דלא שכיחי שתשיגי ידו לעשות כוס של זהב. וכעין זה מוצאים או שכותב הבאר היטב או"ח סימן תרע"ג סקי"ג בשם סדר היום דמי שידו משגת יעשה מנורה של כסף לחנוכה, ואילו בס' חסד לאברהם (מעין ב' נהר נ"ח) כתב דמנורה של זהב לחנוכה עדיף במעלה ראשונה.

הגאון החכם צבי נהג ליקח לכוס של ברכה כוס של זכוכית דווקא כפי שמעיד בנו הגאון רבי יעקב עמדין זצ"ל בסידורו וז"ל "והיה אבי מורי בוחר בכוס עגול של זכוכית בהיר ויפה לכוס דברכה לא בגביע כסף זהב אף שלא חסרו לו כלי כסף זהב, והיה נותן טעם לשבח על בחירתו זאת משום "אל תרא יין כי יתאדם כי יתן בכוס עינו" ש"מ דשבח הוא ליהנות גם ממראיתו וטוב מראה עינים מהלך נפש וכו', ועוד ירויח בזה כי בכלי זכוכית יראה היטב על כל דבר מאוס הצף או משוטט ושוקע בתוכו מה שלא יראה יומצא בכוס של זהב".

בס' נזירות שמשון או"ח סימן תע"ב כתב - מובא במד"ר במגילת אסתר עה"פ "השקות בכלי זהב" דטוב יותר לשתות בכלי זכוכית יפים מבכלי זהב דכדברי היעב"ץ, וכך נהג הגר"י קניבסקי זצ"ל כפי שמובא בהגדה של פסח קהילות יעקב עמ"ש י"ד.

כוס שלם מובא בגמ' ברכות נ"א ע"א "ד' דברים נאמרו בכוס של ברכה הדחה ושטיפה חי ומלא", יש שכתבו שמכאן מוכח מזה שכתוב חי שכוס של ברכה לא צריך להיות מזוג במים, אולם התוס' ברכות נ' ע"ב כתבו שזה מדובר לא על היין אלא על הכלי עצמו, ומה שכתוב חי היינו שלם בלא שבירה, וכ"כ התוס' בשבת ע"ז ע"ב. וכן נפסק בשו"ע סימן קפ"ג ס"ג דצריך לחזר אחר כוס שלם, בשער הציון (שם) מביא דברי הא"ז להקפיד שלא יהיה שבור אפילו בצורה מועטת.

לימוד המוסר המשך

אין דבר מאכל ומשקה משנה תואר פניו ודעתו של אדם כמו שתיית יין המשמח לב ומטיב.
המחבר בסימן תע"ג מביא: 'אם ירצה לשתות כמה כוסות הרשות בידו' מביא המ'שנה ברורה: 'בין ששותה בין ראשון לשני או לאחר כוס שני וכל שכן בתוך האכילה אבל בין שלישי לרביעי אסור' וכך כתב המחבר בסימן תע"ט: 'ולא ישתה יין בינו' בין כוס שלישי' לכוס רביעי'.
המהר"ל מבאר ששלושת הכוסות הראשונים הם כנגד שלש לשונות הגאולה: 'הוצאתי' 'והצלתי' 'ואגלתי' וכפי שהבאנו שהם כנגד שלשת שלבי הגאולה הגופנית. הפסקת העינוי הפסקת השעבוד והציצאה משלטון פרעה להיותם בני חורין. הכוס הרביעי הוא כנגד הגאולה הרוחנית ב'ולקחתי אתכם לי לעם' ובקבלת התורה.
כותב המהר"ל: 'כי אלו שני הדברים' גאולה גופנית וגאולה רוחנית 'אין הפסק ביניהם כי לכך גאל השי"ת את ישראל להיות להם לאלוקים והם יהיו עמו'. אי אפשר להפסיק בין הגאולה הגופנית לבין הגאולה הרוחנית.
ביציאה ממצרים אנחנו מתחילים לספור מ"ט יום עד מתן תורה. ללמדנו כי הגאולה הגופנית היא רק שלב לקראת הגאולה הרוחנית שהיא במתן תורה וכבר לימדנו רבנו סעדיה גאון כי 'אין אומתנו אומה אלא בתורתיה'. גאולה פיזית איננה גאולה מושלמת עד הגאולה הרוחנית בקבלת התורה שהרי: 'אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה'.

הודעה משמחת
בסיעתא דשמיא, ולבקשת ציבור הקוראים,
אנו מתחילים אי"ה מסגרת נוספת של הפצת
העלון במייל,
המעונינים להצטרף ישלחו בקשה
למייל: MISAVIV1000@GMEIL.COM

הופיע ויצא לאור
"מסביב לשולחן"
על חמישה חומשי תורה בעימוד חדש ומאיר עיניים
50 נושאים על פרשיות התורה
להשיג: ספרי הישיבה

הנושאים הבאים
צו-תזו"מ - הפסקה

מכון ירושלים
אוצר מפרשי התורה
אוצר כל הפירושים והביאורים על התורה
בעריכה תמציתית וייחודית
להשיג בהנחות המפרים

מכון ירושלים
אשת חיל
מדרשים, נפתר,
ראשונים, אחרונים, המידות